

Història i terra a la toponímia de la Noguera

Ben aviat van adonar-se, les primeres generacions dels que ara en diríem «onomasiòlegs», amb el filòleg Josep Balari al capdavant si parlem del nostre país, que l'onomàstica en general, i la toponímia en particular, no era, tanmateix, una matèria estrictament lingüística, sinó que en la seva naturalesa conflüen —i conflueixen— amb una notorietat com a mínim equiparable a la del component lingüístic uns altres dos eixos bàsics (al costat de força més de complementaris), que són, naturalment, el geogràfic i l'històric. *Espai i temps*. Espai i temps fets paraula, i paraula que roman —o pot romandre— en un estadi pretèrit, diferent de la llengua actual: seria la «poesia fòssil» de què parlava justament aquella primera generació, al darrer terç del segle XIX. Aquesta visió integrada, profundament interdisciplinària, aquesta interfície privilegiada, va mantenir-se tot al llarg del segle XX (amb les generacions centrals de l'onomàstica catalana, encapçalada per noms insignes com els de Joan Coromines, Francesc de Borja Moll, Antoni M. Badia i Margarit, Enric Moreu-Rey o Ramon Amigó) i es manté encara en l'actualitat, com no podia ser d'una altra manera. És més: avui dia —i això vol dir principalment durant les darreres dècades— ha pres volada, i segur que ja per quedar-se entre nosaltres, l'onomàstica aplicada, és a dir, la presència d'aquesta disciplina, més enllà dels imprescindibles marcs teòrics o dels estudis etimològics, en el món de l'assessorament lingüístic (i legal) institucional —vet aquí l'exemplar Oficina d'Onomàstica de l'IEC, per exemple—, en el directament professional, en la retolació viària (urbana i interurbana), de manera constant en els mitjans de comunicació, cada cop més en l'ensenyament (i no només l'universitari), o, en fi, sense ànim de ser exhaustiu, no voldria deixar d'esmentar una tendència tan present en les nostres vides quotidianes com és la creació de noms de marca (*naming*), que és

ben bé un afer a cavall de la lingüística, la psicologia, la sociologia i, ves per on, el màrqueting.

Tot això és onomàstica, i ens la trobem cada cop més pertot arreu, doncs, però centrem-nos i acotem-ho, que aquí hem de parlar tan sols sobre un aspecte concret i prou ben delimitat d'aquest món immens: la toponímia (*només* la toponímia) de la comarca que ens acull, la qual modernament empra el nom —podríem discutir si és del tot apropiat, però no ho farem— de *Noguera*.

Així doncs, la Noguera, que és la demarcació administrativa més gran de les actualment vigents al Principat de Catalunya, és, en la seva amplitud i varietat, una bona mostra d'aquella naturalesa alhora viva i documental, i essencialment interdisciplinària, de la toponímia. Al mateix temps —una cosa comporta l'altra— la toponímia de la Noguera pot ser un excel·lent banc de proves per demostrar, com en tinc la intenció, que en termes generals la realitat toponímica —és a dir, el conjunt de noms propis geogràfics— d'un país, o d'una àrea determinada, com és el cas, es pot reduir a aquells dos eixos bàsics que esmentava adés, espai i temps, o, com s'expressa de manera una mica més literària en el títol d'aquesta intervenció, territori i història: *història i terra*. Hi ha molts tipus de noms de lloc, naturalment, i, de fet, en la meva tesi sobre la toponímia de les comarques de Ponent (en majúscula, si us plau), que, per cert, fou premiada sota l'insigne nom de Coromines i just ara fa deu anys editada per l'IEC, em vaig dedicar a analitzar cadascun dels dos mil i escaig noms que aleshores incloïa, sota un triple paràmetre: l'estrat historicolingüístic (és a dir, si un nom prové del substrat preromà, del llatí, de l'àrab, etc.; val a dir que més de dues terceres parts dels topònims són pròpiament catalans, sense gaire més misteris), el contingut semàntic (és a dir, si aquell nom, independentment de la llengua o l'estrat en què hagués estat creat, alludeix —o alludia, vet aquí— a l'orografia, a la fauna, a la vegetació, al poblament, etc.) i, finalment, la formació morfològica (és a dir, si es tracta d'un nom simple, de tipus substantiu o potser adjectiu, o bé respon a alguna mena de les molt freqüents derivacions per sufixació o a algun model, no tan freqüent però no gens estrany, de composició). Per exemple, *Ponts* és un substantiu simple (en plural, certament), esdevingut topònim probablement ja en català, i relacionat amb la construcció, com és ben evident. O *Belcaire* és un compost entre una base adjectiva i una de substantiva, que possiblement forma part del que es pot considerar una autèntica sèrie de compostos amb el mateix primer element: *Bellmunt*, *Bellprat*, *Bellví*, *Bellver*, *Belltall*, *Bellestar*, *Bellpuig*, *Bell-lloc*, etc. Tot i així, podem dubtar —no és un cas tan evident, doncs— si el lexema substantiu *caire* s'explica a partir de l'antiga influència occitana (d'adstrat, per tant) o bé es pot considerar també català, d'arrel directament llatina, i, d'altra banda, si la seva aplicació semàntica (no tant etimologia com *etiologia*, la causalitat originària) respon a una forma del terreny, dels camps de conreu o d'una construcció, o si, simplement, es tracta d'un cas de

trasllat toponímic des del nord (en aquest cas, des d'Occitània, o potser des de l'Empordà, on hi ha un altre *Bellaire*), uns fenòmens de duplicació que sabem propis, sobretot, del temps de la conquesta comtal i del subsegüent repoblament (parcial) d'aquestes contrades de la Catalunya *Nova* (com passaria després amb el nou Regne de València i, més tard, arreu d'Amèrica, etc.).

Cada topònim, per tant, escau de ser classificat dins d'una triple tipologia, amb el benentès que els tres paràmetres no són excloents entre si, sinó que, ben al contrari, s'entrecreuen sistemàticament. És així que de noms allusius a la vegetació (en direm *fitotopònims*) en trobem tant de simples com de compostos i de suffixats, i tant de lingüísticament catalans com de llatins, àrabs o prellatins, i el mateix es podria dir de pràcticament tots els grups i subgrups que puguem establir a partir d'aquesta metodologia i d'aquells paràmetres, amb alguna excepció notable i perfectament explicable i explicada: per exemple, resulta que tots els topònims autènticament germànics (no ens referim, doncs, a l'ús secundari de mots comuns d'origen germànic, com *sala*, *blanc* o *guàrdia*) són *antropotopònims*, és a dir, noms de lloc que deriven directament d'un nom de persona, ja sigui el fundador, l'objecte d'un determinat homenatge o un antic propietari o resident del lloc en qüestió. És cert, però no serà menys cert —espero fer-ho palès— que, al capdavant de tot, anant a la seva essència més simple, a l'arrel de tot plegat —del fet mateix d'anomenar els llocs, en un moment determinat de la història, sigui en la llengua que sigui—, els nostres noms de lloc es poden acabar reduint a això que dèiem: a la terra (l'espai) i a la història (el temps). Estem parlant de fets bàsics, doncs, absolutament bàsics; anem a trobar-nos amb els orígens.

I és evident que a l'origen, abans que no la *història*, que és un fenomen molt humà, molt humanitzat, cultural, ens trobem de primer amb la *terra*: amb un medi natural que és anterior a la presència i l'activitat humanes. Podem fins i tot imaginar-nos el procés (relativament ràpid i directe, però, al capdavant, un petit procés amb fases i recorregut, no pas un acte puntual de bateig, a diferència del que passa amb els noms de persona) mitjançant el qual, en ésser ocupat —humanitzat— aquell territori, es devia passar a designar, per raons d'entrada pràctiques, els llocs de l'entorn: de primer amb un genèric («anem allà en aquell puig, en el de color clar»), després amb una fase intermèdia que denominem *prototoponímica* («anem allà al mont o puig aquell: al Clar») i, finalment, amb el topònim ja format i fixat («anem al Montclar»), que per proximitat (metonímia) bé pot acabar designant un element diferent de l'originari («anem a Montclar», és a dir, a la població anomenada *Montclar*, que certament es diu així perquè les cases, o un primer castell o torre, es van aixecar damunt o al costat del puig anomenat d'aquella manera tan òbviament descriptiva).

Vet aquí, doncs, que tenim multitud de topònims —alguns d'ells referits a poblacions, ja siguin pobles, viles, ciutats, llogarrets o masades— que alludeixen

a elements orogràfics (en direm *orotopònims*), com ara a la Noguera, seguint el model de l'esmentat *Montclar*, compostos com *Montsec*, *Mont-roig*, *Montclús*, *Montsonís*, *Montargull* o *Montgai* (o *Bellmunt*, amb el *mont* o *munt* posposat); alguns de sentit ben evident i altres no tant (*gai* i *argull*, o orgull, en quin sentit?, i *sonís* com a alteració de *cenís*, corresponent al llatí CINISIUS, 'cendrós'). També tenim adjectius simples, on cal veure l'elisió, durant el procés de fixació del topònim, d'un antic genèric substantiu, com —amb article o sense: dos llocs diferents— *Clua* i *la Clua* (i el seu diminutiu *la Cluella*), derivats de *clusa*, 'tancada' (terme que és present també a *les Conclues*), o *l'Aguda* (i potser *Agulló*, però aquest cas té moltes hipòtesis i és poc clar encara, fins i tot pel que fa a la documentació antiga). Un significat semblant, si bé en àrab, tindria *Almassor*, de *al-ma'sûr*, 'estret, sense sortida'. També són adjectius *Foradada* (s'entén o sobreentén, doncs, «la roca Foradada»), o *la Pertusa*, que curiosament significa el mateix (cf. PERTUSUS, PERTUSA, 'foradada'), i, en el fons, *els Aspres*, o (de tipus cromàtic) *Rúbies* i *Rubió*, i *Claret*, i potser *Alberola* (com, a partir d'una base llatina o fins prellatina, ho fora *Albesa*, que en tot cas significa 'blanc, clar', si no és que prové, com apuntà Coromines, d'un antic nom personal o, incertament, d'un teonímic ALBISIA). Fins i tot hi intervenen, en alguna ocasió, els fenòmens meteorològics freqüents: és el cas de *les Ventoses* (és a dir, 'ventades, sotmeses al vent'). O un fenomen tan curiós com el d'un vessant vertical, damunt de Vilanova de Meià, on sembla, per les clapes grisques quasi metàl·liques que apareixen una mica pertot, que s'hi vagi descomponent una o diverses vetes de ferro: és el *cinglo del Desferrador*. Tornant a l'estricta orografia, cal esmentar encara noms tan simples i directes com *el Tossal* (que no és un tossal, sinó un poble del terme de Ponts establert damunt d'un tossal), *Monteró* (diminutiu de *monter*, 'munt de terra') o, en el seu ètim llatí, Àger (del mot AGGER, 'terraplè'); també són ben senzills (però en àrab) els noms de *Cas* (aplicació toponímica del dialectal *cas*, de l'àrab *qafe*, amb el sentit orogràfic de 'dors') i de *Salgar*, on curiosament un article romànic arcaic (*s'*) ha acabat ajuntant-se al prou clar lexema àrabic *al-gâr*, 'la cova'. En canvi, són clarament compostos noms com *Collfred* (*coll* en sentit orogràfic, és clar, i *fred*, que, tanmateix, no correspondria tant a FRIGIDUS, 'fred', com a FRACTUM, 'trencat'), *Perauba* o *Peralba* (car *la pera alba* o blanca no fora naturalment una pera, la fruita dolça, sinó una pedra, com en multitud de topònims d'arreu del país), *Mataperunya* (amb *mata*, 'bosc, grup', i *perunya*, com a derivat de *pera*, 'pedra'; per tant, 'bosc de rocasses'), *Comiols* (del llatí COLLES MADIOLOS, 'collets del mig') o, fins i tot, *Camara* (que, a desgrat del curiós escut municipal amb una cama rasurada, sembla que prové de CAMARA RASA, 'roca voluminosa o volta sense vegetació'). Un cas especial, arreu, és el dels derivats mitjançant el sufix *-ós/-osa* (algun ja l'acabem d'esmentat, com *les Ventoses*), ja que semblantment s'hi pressuposa una formació de caràcter adjectiu (cf. *Puigventós*): tenim aquí *Querós* (de l'antic *quer*, 'roca', tan

present a la toponímia catalana) i la *Codosa* (de *côt* < llatí *COS*, *COTIS*, ‘pedra, especialment d’esmolar’). També a roques o pedres, a penyes o *penes* (llatí *PINNAS*), en diminutiu, remet *Penelles*, com remet a uns terrats o terrasses el famós congost de *Terradets*. Naturalment, són normalíssimes arreu les aplicacions toponímiques dels vessants oposats (exposats al sol o bé ombradius) del tipus *Obac*, *Obaga*, etc., i per aquí es podria entendre el nom de *Solers* (tot i que sovint es confonen els derivats de *SOLEM*, ‘sol [astre]’, i els de *SOLUM*, ‘sòl, terra’); i si el sol és tan abassegador (i l’aigua, tan escassa) ens podem trobar fins i tot amb un nom tan expressiu (repetit en alguna altra contrada) com el dels plans de *Llengua Eixuta*. No podem abandonar aquest apartat sobre referències orogràfiques, en fi, sense esmentar les ribes (no necessàriament fluvials ni marítimes aquí, és evident) que, com en el veí comarcal *Ribagorça* (i en l’hidrogràfic *Ribagorçana*, que sí penetra en la Noguera), trobem en els noms de *Ribelles* i de *Sorribes* (so de *SUB*, ‘sota’, com en *Sopeira*).

I ja que acabem d’esmentar la hidrografia, l’aigua, els rius, passem a veure alguns noms (no tants, però significatius) que alludeixen a aquest altre element bàsic del medi físic, al costat de l’orografia pròpiament dita. Alguns són redundants, en el sentit que amb un nom hidrològic (un *hidrotopònim*, doncs) es designa un element geogràfic de tipus aquàtic (hidrogràfic), com per exemple un riu: vet aquí el *Rialb* (si bé ha acabat designant també, a banda d’un modern i faraònic embassament, un terme municipal i una antiga jurisdicció: la Baronia de Rialb), el petit riu *Fred* o, si el nom és en realitat un adjectiu descriptiu de la seva forma o del seu curs en ziga-zaga, el riu *Corb* (i sembla que és això, més que no una referència a l’animal homòfon o homògraf). L’indret anomenat *los Dos-rius*, entre Alòs de Balaguer i Camarasa, descriu perfectament la trobada, la conjunció (o afluença) de la Noguera Pallaresa amb el Segre, sota gorgs i espadats realment impressionants. En canvi, són poblacions (grans o petites, fins simples caseries) els llocs següents, coneguts mitjançant una referència directa o indirecta a l’aigua: *Fontllonga*, *Fontdepou*, *Gorga* (‘estanyol, tolla’), *Flix* (igual que a la Ribera d’Ebre, del llatí *FLEXUM*, ‘meandre’), *Tòrrec* (singular encreuament dels mots *torrent* i *còrrec*, ‘barrenc esbalçat’), *Muller* (que no és pas *muller*, ‘dona’, sinó, com en el cas de *Mollerussa* i altres noms d’arrel similar, un derivat de *moll*, o bé de *MODULOS*, ‘mòdul d’un canal’, de manera que potser caldria escriure-ho *Moller*) o, si se’n confirmés l’etimologia preromana que el relaciona amb el basc *ibarr*, ‘ribera’, o, simplement, amb una arrel ibèrica *IB-*, ‘aigua’, *Ivars* (en aquest cas, *Ivars de Noguera*, a la vora de la Noguera Ribagorçana, però, fet i fet, en paral·lel amb l’altre *Ivars*, el del Pla d’Urgell, que dona nom al més famós estany de les terres de Ponent).

Uns altres elements imprescindibles del medi natural i constantment presents en la toponímia d’arreu són, per acabar, la fauna i la vegetació. Els noms d’animals (*zootopònims*) són relativament escassos a la Noguera, la qual cosa no deixa de ser sorprenent en una comarca tan extensa i amb tant de bosc i terra campà; en tenim,

això sí, mostres precioses (per llur forma pretèrita o llur evolució), com la serra de *Gatfier* (de *gat fer*, ‘gat salvatge’), la roca del *Volter* (‘volor’) o el cinglo de la *Cabroa* (de *cabra*, és clar, com el barranc de *Cabrera*, però mitjançant una forma sufixada *cabrosa* i amb pèrdua de la darrera consonant intervocàlica). La serra *Mosquera*, si bé deu derivar efectivament de *mosca*, podria fer-ho tant per la presència abundant d’aquest insecte com gairebé a la inversa, tot designant un indret on pot pasturar o sestejar el ramat a recer del moscam (en aquest cas, es podria posar de costat amb l’agerenc *Escumó*, si es confirmava que no té res a veure amb l’escuma, sinó que deriva d’una forma, **escaumaó*, variant fonètica de *escalmador*, que en darrera instància deriva de *calma* i designa un indret on descansa el bestiar). Per la seva banda, la *Lloella del Llop* (normalment amb el primer mot pronunciat *Lluella*) sembla segur que alludeix a una trampa en forma de llosa (*llosella*, *lloella*) destinada a aquest animal ja extingit (i diuen que recentment reaparegut) al nostre país; una història dramàtica semblant a la de l’os, present a la punta d’*Ossos* (però no pas al nom preromà de *Os de Balaguer*). Zootopònims, doncs, que es troben esparsos per serres i costers, fora de les poblacions; tan sols designen pobles (poblets) els noms dels *Falcons* (un veïnat del terme de Penelles), *Vall-llebrera* i el seu diminutiu (i veí) *Vall-llebrerola* (de *llebre*, és clar) i *Colldelrat*, si bé podem dubtar raonablement si es tracta d’un ratpenat o d’un ratolí, i si, com explica Coromines, seria més aviat un nom metafòric (‘poble situat en un coll tan estret com el cau d’un ratolí’) o bé, en definitiva, una referència més directa i immediata. Podríem afegir-hi (a cavall de la zootoponímia i l’orotoponímia), si fos certa l’etimologia proposada per Coromines (però que més aviat ens sembla incerta), el nom de *Alentorn*, per al qual el savi de Pineda reculava fins a un compost cèltic ALAN(TO) TURNO, ‘el turó del cabirol’; i, per contra, sembla que no s’hi ha de poder afegir, malgrat un ètim DRACONE (del qual deriva el zoònim i nom mitològic *drac*), el topònim *Tragó*, atès que el sentit amb què hi hauria estat aplicat fora el de ‘forat engolidor d’aigua (en un riu)’, de manera que l’hauríem pogut esmentar abans, entre els hidrotopònims.

En canvi, la vegetació sí que és ben present en la toponímia d’aquesta zona, i podríem començar justament pels seus dos noms bàsics, el de la comarca i el de la seva capital, si no fos que tant l’un com l’altre resulten controvertits. Ja se sap que *Noguera*, a banda de la possible referència a la producció de nous, és de manera gairebé sistemàtica un equivalent de ‘riu’ a l’àrea pirinenca (no solament per les importants —i en llurs trams finals noguerenques— *Noguera Pallaresa* i *Noguera Ribagorçana*, sinó també per altres cursos menors, sobretot del Pallars, com la *Noguera de Tor*, la de *Cardós* o la de *Vallferrera*), fins al punt que Coromines en proposà, com a alternativa a *NUCARIA* (de *NUX*, ‘nou’), un ètim **NAUCARIA* < *NAVICARIA*, de *NAVIS*, ‘nau’, en al·lusió al caràcter tradicionalment navegable (mitjançant raïns, etc.) dels principals rius pirinencs (*Segre* inclòs). Pel que fa a l’origen i el significat últim del nom *Balaguer*, si l’esmento dins d’aquest apartat és perquè,

comptat i debatut, el més probable —i el més senzill, que acostuma a ser el més probable— és que aquest antic i important nom sigui un derivat per sufixació de *bàlec* (una mena de planta, en efecte), igual que *Bruguer* o *Bruguera* ho són de *bruc*; *Boixer*, de *boix*, etc. Per cert, *Boix*, sense sufixació ni composició, és el nom d'un dels principals rius secundaris de la comarca. Altres noms senzills i directes al·lusius a plantes (*fitotopònims*, en diem, ja siguin referits a boscos o altres elements vegetals, o bé a poblacions, masies, turons o, com acabem de veure, a cursos d'aigua) serien *l'Alzina*, *l'Ametlla*, *les Avellanes*, *la Figuera*, *Figuerola*, *la Garriga*, *la Maçana*, *les Omedes* o l'estratègic coll d'*Orenga*. Menys evidents, però tampoc no obscurs, serien *Coscó*, una variant per canvi de sufix de *coscoll*; *Alberola* —alternativament a una idea apuntada abans—, que podria ser un simple diminutiu de *Albera* i derivar del nom d'arbre *àlber*; el bosc del *Siscar*, que remetria a la *sisca* o *xisca* (la canya-xiula d'altres indrets); el barranc de *Senill*, que contindria el poc conegut *senill*, 'canyís'; la font de l'*Hedra*, que conserva aquesta variant dialectal per *heura*, i *Pradell*, que sembla, malgrat l'existència d'altres hipòtesis, que és un simple diminutiu de *prat*. És clar que *Cercós* (com els *Cercs*, *Cerqueda*, *Cerceneda*, etc., d'arreu del país) conté l'arrel QUERCUS (sigui el *quercus ilex*, 'alzina', o el *quercus robur*, 'roure'), igual que *Ramoneda*, metàtesi de *Romaneda*, prové per reducció de *romanineda*, i doncs de *romaní*, o que *Vallfogona* no conté pas cap *fogó*, sinó que equival a una 'vall fecunda', fèrtil (es tracta, doncs, d'un terme genèric referit a la vegetació en general, no a cap espècie en concret, tal com fa el nom de *la Vedrenya*, també metàtesi, en aquest cas, de *Verdenya*, i doncs derivat de *verd*, amb aquest mateix sentit). Encara una mica més d'explicació sembla que necessiten els noms, també fitotopònims, de *Polig* (car, encara que existí en català una forma comuna, *polig*, de la qual òbviament provindria, avui dia això ens és del tot estrany, i cal indicar-ne l'ètim PULEJUM, 'poliol'), *la Sentiu* (del llatí SENTICEM, 'esbarzer'; res a veure amb el verb *sentir*, doncs), *la Donzell* (del llatí *LOTONICELLUM, diminutiu de LOTONEM, 'lledó', a través de la forma *Ledonzell* i, és clar, la falsa interpretació de la síl·laba inicial com si fos un article definit) o, naturalment, l'àrab *Alcarràs* (de *al-karaz*, 'camp de cirerers') i el preromà *Artesa* (si donem per bona la hipòtesi corominiana a partir del basc *arte*, 'alzina'). Fins i tot seria fitonímic *Santalinya*, si resulta que no hi ha cap *santa* que es digui *Linya* ni res de semblant, sinó que, com postulava Coromines, aquest topònim, present en coordinació amb *les Avellanes* en el nom d'un municipi, prové de SALTUS ILICINEAE, 'boscúria d'alzines (*ilex*)' —i per això escauria d'escriure-ho aglutinat, no pas *Santa Linya*.

Fins aquí una mostra no pas exhaustiva, però prou àmplia, de la *terra* en la toponímia de la Noguera. Passem, doncs, a l'altre eix, la *història*.

Un primer element ha de ser l'arquitectura, la construcció, ja sigui civil, militar o religiosa (o fins elements arquitectònics concrets), ja que, al capdavant, enca-

ra que evidentment això ja és obra humana, no pas medi natural, sí que forma part de l'entorn físic més immediat i tangible i, per tant, els referents arquitectònics esdevenen una al·lusió objectiva que genera noms propis de lloc amb tanta freqüència o més que els anteriors. Només cal pensar en la presència, arreu, de topònims formats (compostos o no) amb substantius com *torre*, *castell*, *palau*, *mas* o, simplement, *vila* (molt sovint corresponent a una VILLA romana, és a dir, a una *villa*, és clar); a la Noguera, per exemple, tenim *Torreblanca*, *Torrelameu* (que no és per la mel sinó per una antiga *meó* o *mesó* de l'orde del Temple), *Torreneral* (oficialment *Torre Neral*), *Castellserà* (compostos, aquests dos, amb sengles noms personals germànics), *Castellblanc*, *Castelló* (de Farfanya), *el Castell del Remei*, *el Palau* (de Rialb), etc., o, pel que fa a *vila*, en són només una mostra els nombrosos *Vilalta*, *Vilamajor*, *Vilaplana*, *Vila-rúbia*, *Vilanova* (de la Sal, de l'Aguda) o, simplement, *Vilaró* (en aquest cas, de *vilare*, del llatí VILLAREM). Altres elements arquitectònics són presents amb prou claredat en els noms de *Cabanabona*, *Guardiola* (diminutiu de *guardia* en el sentit de 'torre de defensa'), *l'Hostal Nou*, *Pallerols*, *Cubells* ('tines, cups') o *el Pedrís*. No tan evidents són *Boada* (repetit en més d'un indret a la comarca), que és una aplicació d'un comú *boada* ('arc de volta'), que al seu torn deriva d'un mot germànic, BUWITHA; ni *Montmagastre* (d'un compost llatí MAMMA CASTRI, 'turó amugronat del castell', o més aviat MAMMAE CASTRUM, 'castell de la mamella', és a dir, del turó amb aquesta forma); ni *la Ràpita*, que sens dubte —és un cas prou ben estudiat, i idèntic o similar en altres regions del país— correspon a l'arabisme *ràpita* (o *ràbida*), 'monestir de monjos guerrers'. També deu remetre a un element religiós de tipus molt o poc arquitectònic el toponímic *Ares* ('altars'), significativament situat, al Montsec i arreu on es repeteix, en indrets estratègics, prop de passos dificultosos, on escau de dur a terme una ofrena gratulatòria a Déu o els déus. Són també dubtosos (i curiosos) el *Mu* i un literari *Mormur*, que correspondria a un antic *Montmur*, però no tant perquè calgui dubtar de la presència del substantiu *mur* (com és el cas del famós castell de l'altra banda del Montsec), sinó perquè potser hi és emprat en sentit metafòric, és a dir, aplicat a l'orografia (un vessant de muntanya dret i petri), més que no a una construcció en particular.

Tenen relació amb aquesta mena de noms, fins a un cert punt (car remetent a elements històrics que també comporten alguna mena de construcció, tot i que no s'hi alludeixi directament), topònims com *Tudela* (de *tutela*, 'protecció', com els diversos *Segur* i *Segura* d'arreu, si no és que ve d'un nom personal germànic del tipus THEUDILA), *la Força* (en el sentit de 'clos de defensa') o, fins i tot, *Blancafort* (si és que *fort* hi equival a 'fortificació', cosa no pas segura); semblantment, en l'àmbit religiós, *la Règola* (o *Régola*), ja que aquesta *règola* o *regla* hi és en sentit monacal, i, per tant, indica la presència d'una comunitat amb el monestir, el convent o el cenobi corresponents.

Amb això podem passar a altres referències històriques o jurídiques, algunes també prou clares, com *les Franqueses* o *la Baronia* (de Rialb, de Sant Oïme < ODÍSIMU < ONESIMUS), però altres força més obscures als ulls actuals, com el riu *Farfanya* (de l'àrab *farhan*, 'lliberts') o el lloc de *Vilves* ('viudes', en al·lusió, sens dubte, a unes senyores del lloc). Una significació familiar podria també tenir *Fiol*, variant fonètica de *fillol*, si correspongués al significat habitual d'aquest mot, tot i que també podria tractar-se d'un ús translàtic com a 'ramal secundari d'una sèquia' (i llavors seriem davant d'un hidrotònim, és clar), i el nom de masia *el Cerdanyès*, prou transparent, que presenta un antic gentilici alternatiu a *cerdà*.

També hi ha referències a situacions geogràfiques o termenals, com *Tèrmens*, prou transparent, *Meià* (que, si no prové d'un nom personal llatí, ho faria de l'adjectiu MEDIANUM, 'intermedi', és a dir, situat en posició medial), el bosc de *Mua* (elisió consonàntica de *muga*, 'límit') o el significatiu tossal de *Mirapallars*, dalt de tot del Montsec, des d'on, en efecte, hom ja treu el cap a la banda pallaresa de la serra. Serien semblants, si bé menys obvis i sovint incerts, els orígens dels noms *Preixens* (segons Coromines, d'un preromà *PERISKENTIO, 'lloc avançat'), *Algèrris* (on, per una vegada, la síl·laba inicial *al* seria una falsa pista d'arabisme, en contrast amb l'ètim bascoide AGIRRE, 'espai obert'), *Gerb* (amb aquest mateix mot preromà seguit del preposicional basc BE, 'sota') o, fins i tot, *Agulló* (si resultés que no té relació amb *agulla* sinó amb *aguiló*, que no té tampoc res a veure amb les àguiles o àligues, sinó amb un vent i punt cardinal equivalent de l'actual 'nord'). Conceptualment a prop de tot això són les vies de comunicació, que trobem en topònims com *el Pas Nou* (i és just això), *Plandogau* (on la síl·laba final és una reducció de *guau*, 'gual') o, encara més curiós i sorprenent, el poble anomenat *el Gos*, que no correspon a cap animal cànid ni d'altra mena, sinó que sembla que és una evolució de *cors* < llatí CURSUS, 'via, camí'.

Hi ha noms, arreu, relacionats amb unes activitats humanes determinades, ja siguin oficis més o menys homologables (la font de les *Bagasses*) o altres de ja desapareguts: *Lluçars* sembla que no té relació amb el parònim *Lluçà* (del nom personal llatí LUCIUS), sinó que correspondria a un antic substantiu *lloçars*, derivat de *lloça*, 'ferreria'. Naturalment, la ramaderia i l'agricultura, a les quals, de fet, ja hem alludit en parlar de zootònims i d'uns fitotònims determinats (animals i plantes però no en el seu estat natural, sinó mediatitzats per l'activitat agropecuària humana), forneixen arreu noms de lloc ben evidents, o no tant; seria el cas de *Anyà*, que Coromines interpreta a partir del preromà (bascoide) ANGIA, 'devesa', o dels dos derivats noguerencs amb el sufix també preromà -OSSE, que dona -òs (i doncs no s'ha de confondre per res del món amb el molt més comú i romànic -ós): les importants poblacions de *Alòs* (de Balaguer) i *Os* (de Balaguer també, oficialment), els noms de les quals provindrien, respectivament, d'unes bases lèxiques bascoïdes ALHA, 'pastura', i OBE, 'jaça', a través de les formes **Alhosse* i

**Obosse*. Semblantment, a través de l'àrab tenim topònims relacionats amb aquesta mena d'activitats, com ara el *pla del Real* (nom alternatiu al de *Almatà*, sobre Balaguer), que no seria pas real ni reial, sinó que prové de l'àrab vulgar *rahal*, 'campament' o 'pleta', o justament *Almatà*, que remet a una activitat humana de tipus econòmic, si és, com sembla, una reducció de *almactà*, 'pedrera'.

I vist que parlem d'ètims aràbics (i tenint en compte que ja abans hem tret a collació casos com *Salgar*, *Cas* o *Almassor*), esmentem-ne uns pocs més, que inclouen noms personals (es tracta d'*antropotopònims*, doncs), com a mínim un parell: *Butsènit*, derivat del nom personal (*A*)*bu-z-zennât* (nom relacionat amb el grup berber dels *zânätä*), i el tossal del *Garrameu*, que hom podria identificar amb els gats per simple i simplista etimologia popular, però que, en realitat, és un compost entre aquell mateix substantiu *gâr*, 'cova', que hem vist a *Salgar*, i el freqüent nom personal *Ahmed*.

Antropotopònims són també la totalitat dels noms d'origen verament germànic: *Tartareu*, de THEUTERED; la muntanya de *Titlén*, de THEUDELIND; *Renant*, de RAGINANTH; *Gàrzola*, de GARDILA; *Grealó* o *Grialó*, de GARDILONE; *Marcó*, de MARKONE; *Marcovau*, de MARKOMANN o de MARKOALD; *Colobor*, de GOLDOBURGS; *Bença* (o *Bensa*), de BENZA; *Folquer*, de FULKHARI; *Gualter*, de WALTHARI, i *Baldomar*, de BALDOMAR. I igualment ho són una bona part dels d'origen directament llatí, com ja van posar de relleu Balari, Aebischer i tants altres estudiosos de la nostra onomàstica. El procediment més típic és la formació de derivats mitjançant el sufix -ANUM o el corresponent femení -ANAM, que, com se sap, donen -à i -ana, respectivament: vet aquí, sense sortir de la Noguera, *Corçà* (de CURTIUS), *Fluvià* (de FLAVIUS o FULVIUS), *Millà* (de [AE]MILIUS) o *Tiurana* (*Tiberiana*, de TIBERIUS). Però n'hi ha d'altres d'igualment antroponímics que no presenten aquesta terminació, com ara *Oliola* (*Oleiola*, de OLEIUS, també present a *Oliana*) o *Ariet* (la Vall d'Ariet, el castell d'Ariet), d'un nom que, més que no pròpiament llatí (romà), seria grecocristià, ARIAS, amb l'adjunció d'un altre sufix. Encara més singulars són els casos de *Montessor* (de MONS URSURIUS, però on l'arrel *ursus* no deu referir-se a l'animal, l'os, sinó al nom personal llatí URSUS, que hi té relació), de *Preixens* (de PRISCENTIUS i aquest, de PRISCIUS, si no hem de fer cas de la hipòtesi preromana esmentada abans), i de *Menàrguens*, forma moderna (recent, per influència segurament del veí *Térmens* i d'altres mots nord-occidentals acabats en -ens) que correspon, sens dubte, a un previ *Menargues*, el qual seria una metàtesi de *Meranges* (i coincideix amb un topònim cerdà, doncs), i aquest, a través d'una antiga forma *Merànegues*, provindria del llatí MARIANICAS, on trobem en definitiva el nom personal MARIUS.

Per acabar, no podem oblidar la qüestió religiosa, els *hagiotopònims* (que tan significativament va emprar Badia i Margarit en la seva teoria sobre la formació de la llengua, segons la seva irregular distribució zonal), ni tampoc noms tan car-

regats de valoració com *Meravella*, que, tot i que és conegut també com a *Malavella* (entre altres variants), bé podria correspondre al substantiu *meravella*, de MIRABILIA, ‘coses admirables’ (i això no sabem si interpretar-ho per la via religiosa, la màgica o, simplement, la territorial o l’econòmica). És curiós que, a banda de la ja esmentada Baronia de Sant Oïsmè i d’un petit llogaret de Sant Martí a l’altra baronia (la de Rialb), els hagiòtopònims noguerencs corresponguin habitualment a serres, barrancs i muntanyes, com la de *Sant Mamet* (MAMERTUS) o, de noms molt més corrents, les de *Sant Marc*, *Sant Antoni*, *Sant Martí*, *Sant Llorenç* o *Sant Miquel*, que es repeteixen en diferents indrets.

Història, doncs, pura història, que, com hem vist, s’aplica i s’encreua constantment amb la terra, i en el fons ens dona (o ens recorda) la nostra justa mesura humana: que som en un espai i en un temps. I no gran cosa més.

ALBERT TURULL
Universitat de Lleida
Societat d’Onomàstica